

Колич О. І.

Національний університет "Львівська політехніка",
асистент кафедри теорії та філософії права

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ІДЕЇ ІВАНА ВИШЕНСЬКОГО

Ключові слова: Іван Вишенський, Острозька академія, філософсько-правові концепції, природне право, полемічна література.

Keywords: Ivan Vishensky, Ostrog Academy, philosophical and legal conser, natural law, the polemical literature.

Постановка проблеми. Актуальність обраної для висвітлення теми полягає у тому, що за сучасних умов розвитку демократичної, правової держави особливого значення набуває осмислення провідних філософсько-правових ідей демократизму та природного права, в тому числі в історичному аспекті. Проблема рівності, демократизму, природних прав людини завжди була в центрі уваги юристів, філософів, теологів тощо. Ці питання знайшли своє відображення і у творчості Івана Вишенського, одного із знаменитих діячів Острозької академії, яка стояла біля витоків провідних ідей державності, культури та просвітництва в Україні.

Мета дослідження. Здійснити аналіз філософсько-правових концепцій у творчості Івана Вишенського.

Виклад основних положень. Уже понад 430 років минуло з часу заснування першого вищого навчального закладу Східної Європи – Острозької Академії. Її засновник – один із найбільших магнатів, меценатів та політичних діячів того часу – князь Василь-Костянтин Костянтинович Острозький.

Особливістю Острозької Академії, яка була найбільшим і найвпливовішим серед усіх створених у маєтках великих магнатів культурно-освітніх осередків, була різна спрямованість поставлених

і вирішуваних ними завдань. Адже тут розвивалися і течії ренесансно-гуманістичного напрямку, які обслуговували потреби аристократичних кіл світської інтелігенції, і комплекс ідей, що являв собою український різновид реформаційної ідеології, завданням якого було обґрунтування національних, релігійних та соціально-політичних інтересів нашого народу. При цьому, судячи з наявних письмових джерел, основну увагу острозькі діячі приділяли розвитку реформаційних ідей, оновленню православної релігійної доктрини, написанню полемічних творів з чітко окресленою антикатолицькою спрямованістю [4, 134-135].

Острозький центр поєднав у собі усі течії та напрями культури зазначеного періоду. Гуманістична освіта в Острозі була поставлена на службу релігійної ідеології, та, незважаючи на підпорядкованість головній своїй меті – вирішенню конфесійних проблем відповідно до потреб часу, збереженню і розвитку української духовної культури на основі її системи цінностей, Острозький центр орієнтувався на смаки і запити різних прошарків суспільства тієї епохи.

Найактивніша ідеологічна діяльність центру припадає на кінець XVI – початок XVII ст., що було пов'язано із підготовкою та прийняттям Берестейської церковної унії. Унія дала поштовх до появи полемічних творів, у яких на основі розробки сукупності реформаційних ідей використовувалася оновлена релігійна доктрина острозьких діячів, обґрунтовувалися погляди, що мали догматичний, філософський, філософсько-правовий, політичний та етичний зміст. У цей час в Острозі відбувалася підготовка та здійснення антиуніатських заходів, що охоплювали всю Україну.

Заяви сучасників про високий науковий рівень Острозької школи дозволяють зробити висновок, що в ній викладалися також дисципліни філософського циклу. Як зазначає В. М. Нічик, в зазначений період "...основи філософських знань були доступні лише дуже нечисленним у той час освіченим людям, які змушені були навчатися самотужки або за кордоном. Лише наприкінці XVI і першій половині XVII ст. в умовах піднесення боротьби українського народу проти соціального та національного гніту на Україні з'являються школи вищого рівня, в яких впроваджено викладання філософії. Однією з перших поміж ними була славнозвісна Острозька академія" [3, 25].

Активними діячами острозького гуртка були такі видатні українські письменники та діячі, як Герасим та Мелетій Смотрицькі, Василь Суразький, Клірик Острозький, Дем'ян Наливайко, Захарія Копистенський, Кирило Лукаріс, Христофор Філалет, Іван Вишенський, Йов Княгиницький, Ісайя Копинський.

У плеяді полемістів Острозької академії одне з центральних місць займає Іван Вишенський. Мислитель народився у Судовій Вишні на Львівщині. Видатний письменник, полеміст, культурний та громадський діяч. Біографічних відомостей про Вишенського є досить мало. Відомо, що початкову освіту здобув у Судовій Вишні, а потім, як припускається, жив при дворі князя Острозького. Проте приблизно у 80-х роках XVI століття переїжджає на Афон, який є одним із світових центрів православ'я, де прийняв постриг та став ченцем-аскетом. У 1604–1605 рр. відвідує Україну. До нас дійшло 16 рукописних трактатів та послань авторства Вишенського.

Хоча творча спадщина Вишенського та інших українських книжників характеризується спільністю підходу до ряду важливих у той час філософських та суспільно-політичних питань, та, все ж, його погляди відрізнялися істотними особливостями. В першу чергу мислитель орієнтувався лише на греко-візантійські та давньоруські духовні цінності. З одного боку, зазначена позиція сприяла збереженню національної єдності, релігійних та культурних традицій, але з іншого – містила загрозу духовної ізоляції, набуття рис провінціоналізму, втрати культурою та народом в цілому життєздатності, зменшення вибору можливостей виходу із кризової соціально-політичної та культурної ситуації, в яку потрапила Україна в кінці XVI – на початку XVII ст.

Як і книжники Острозького культурно-освітнього центру, Іван Вишенський, формулюючи свої погляди на питання моралі, права, гносеології, мови, розвитку науки й освіти, спирається на загальнофілософську концепцію світу і людини. Тому з'ясування точки зору мислителя на проблеми співвідношення Бога і світу, Бога і людини має принципове значення для розуміння особливостей його підходу і вирішення всіх інших питань, які він розглядає [4, 202–203].

В кінці XVI – на початку XVII ст. діячі Реформації, які повстали проти католицизму, відродили ідеї раннього християнства,

і таким чином повернулися до міркувань щодо протиставлення Бога та світу, Бога та людини. Зазначена тенденція була характерною і для Вишенського, який, на фоні полемічної боротьби проти католиків, звертається до ідеї кардинальної відмінності земного та небесного. Івану Вишенському, як і книжникам Острозького культурного осередку, не потрібно було докладати багато зусиль для того, щоби нівелювати сталі уявлення про зв'язок між Богом та земним соціальним порядком, адже зазначена ідея завжди існувала у філософії та культурі Київської Русі, про що свідчать писемні пам'ятки монастирської ідеології, зокрема, "Киево-Печерський патерик" Феодосія Печерського. Зазначена концепція, починаючи з другої половини XVI ст. поступово виходить на передній план, адже вона обґрунтовувала потребу формування в межах православ'я реформаторських ідей.

I. Вишенський розуміє Бога як надприродне і нематеріальне начало, єдину, вічну й об'єктивну, існуючу саму в собі, незалежну таємничу і непізнавану істину [1, 95]. Бог уявляється йому також вищою волею, творчою силою, об'єктивною основою буття, який підпорядковане все існує у світі [7, 219]. Трансцендентному боже-ственному світові як світові істини і добра протистоїть, на думку I. Вишенського, створений Богом з нічого, тимчасовий, нестабільний, невірноважений, "гріховний", земний світ зла, який населяють численні народи, найбільш нищівну і песимістичну оцінку він надає власній Батьківщині, зраженій своєю світською і духовною феодальною верхівкою. Характеристика I. Вишенським рідної землі як втілення земного зла була своєрідною реакцією письменника-полеміста на суспільно-політичну та ідеологічну ситуацію в Україні в кінці XVI – на початку XVII ст., коли під тиском світської і духовної влади нищилися права українського народу, його віра і культура, ставилося під загрозу саме його існування. Послідовне проведення I. Вишенським ідеї "несумірності" Бога зі світом, нестабільності, несутнісності земного світопорядку, утвердження уявлення про Бога як про альтернативу, а не вершину цього порядку теоретично обґрунтувало необхідність протесту в тій чи іншій формі проти тих організацій, які втілювали у собі "сумірність", тобто проти католицької і новоствореної уніатської церкви, а також необхідність

об'єднання українського народу в ім'я захисту і збереження своїх прав, релігійних і культурних традицій [4, с. 204].

Як зазначає Паславський І. В., дослідження творчої спадщини українського полеміста дає підстави стверджувати, що в основі його філософських поглядів лежав неоплатонізм містико-пантеїстичного характеру. У центрі філософських роздумів Вишенського стояло основне питання неоплатоністичної філософії: співвідношення Бога, світу і людини [5, 32].

Неоплатонівських ідей, що впливали із вчення Платона про крайній дуалізм душі і тіла, мислитель дотримувався і в антропології. Письменник підкреслював, що у людині постійно бореться душа та тіло, при цьому душа, як творіння бога, завжди прагне до вищого добра та ідеалу. Тоді як тіло, земля від землі, повністю перебуває під владою душі.

У своїй творчості мислитель ідеалізує духовне та протиставляє йому все матеріальне. Таким чином, Вишенський виводив основне поняття естетики – розуміння духовної краси, яка не може сприйматися відчуттями. Краса, яка базується на гармонії міри та симетрії речей матеріального світу, а також мистецтва, втрачає свою суть. Філософа вабила, перш за все, внутрішня краса, краса духовна, яка, на його думку, може самовдосконалюватися та досягти ідеалу в момент повного злиття з духовним абсолютом. Таким чином, Вишенський розумів красу не з анатомічної, а з гносеологічної точки зору.

Незважаючи на те, що для неоплатонізму І. Вишенського характерним було містично-пантеїстичне забарвлення, він став основою для формування реформаційних ідей. Мислитель розвивав у своїй творчості елементи містики, які й вчинили найбільший вплив на формування критичного ставлення до суспільної практики та соціальних основ церкви, а також слугували для обґрунтування рівності всіх людей та соціальної справедливості.

Значне місце у творчості І. Вишенського посідала концепція про соборне (тобто колективне) правління церквою. Ця його концепція була спрямована перш за все проти релігійного авторитаризму, зокрема проти церковного абсолютизму римських пап. Зауважимо, що ідея соборного правління церквою дістала широку підтримку з боку інших прогресивних мислителів України того часу. Проте при-

хильники цієї ідеї трактували її, виходячи з різних ідейно-філософських позицій [5, 35–36].

Концепція соборності Вишенського базується на природному праві, ідеї рівності всіх людей. Ця ідея обґрунтовувала можливість кожної людини безпосередньо спілкуватися з Богом, незалежно від її походження та станової приналежності. В соціальному аспекті ця теорія фактично містила вимогу рівності станів. Таким чином мислитель виступив проти принципів феодального суспільства, відповідно до яких “далеко хлоп от шляхтича розность має” [2, 100], мислитель доводив природну рівність “хлопа” і “шляхтича”. Вишенський вважав, що природна рівність людей основана на матеріальній єдності. Адже і пан, і його підданий – це та ж матерія, та ж плоть і кров.

Природну рівність людей мислитель розглядав як основу соборності церковного та суспільного життя. Ідеалом громадської спільності Вишенський вважав братства, які в другій половині XVI – на початку XVII ст. розвивали активну діяльність. Загалом, можна говорити про глибокий демократизм ідей Вишенського, а також плебейсько-радикальний характер його реформаторських ідей.

Іван Вишенський підтримував ідеї релігійного індивідуалізму, що було характерним також і для західноєвропейських реформаторів XV–XVI ст. Концепція релігійного індивідуалізму в основному орієнтувалася на безпосереднє відношення людини до Бога, при цьому посередництво церкви відкидалося. Ідеї релігійного індивідуалізму у філософії Івана Вишенського мали прогресивний характер, оскільки виступали не лише проти ієрархії церкви, а й проти феодальної ієрархії загалом.

Плебейсько-радикальний характер реформаційної програми І.Вишенського виразно проявився в його соціально-політичній доктрині. Критикуючи та відкидаючи сучасну йому дійсність, І.Вишенський бачив вихід із тяжкого соціального становища в міленіумі – “тисячолітньому царстві” раннього християнського вчення, тобто в суспільному порядку, в якому, на його думку, реально були б розв’язані конфлікти епохи. Відносини в ранньохристиянській громаді, засновані на визнанні рівності всіх людей, І. Вишенський вважав зразком ідеальних суспільних відносин. Водночас він ідеалізував їх бідність, підносив її демократизм та простоту [5, 37].

Під “тисячолітнім царством” філософ розумів суспільство, у якому відсутні станові відмінності, приватна власність та відокремлена державна влада, яка протистоїть членам суспільства. Подібні ідеї були характерні для плебейських реформаторів XVI ст. (Томас Мюнцер). Загалом у всіх творах Вишенського яскраво виражається його антифеодальна позиція, бажання захистити пригноблений та експлуатований український народ. Характеризуючи антропологію Вишенського, Іван Франко зазначив: “перший у нашій краї різко та сміло підніс голос в обороні того бідного робочого люду, показуючи... що той мужик... не просто робоча худоба, що він радується і терпить як чоловік і хоче жити як чоловік” [8, 273].

Пов’язуючи визволення народу з демократизмом раннього християнства, Вишенський тим самим висунув його на чільне місце як основоположний ідеал, в якому шукав філософську та морально-етичну основу спасіння людини. Гуманістична спрямованість світогляду Вишенського має свою специфіку, зумовлену конкретно-історичними умовами суспільного та духовного розвитку України XVI–XVII ст. та соціально-ідеологічною позицією полеміста [7, 7].

Таким чином, основу філософських ідей І. Вишенського склали, переважно, містично-пантеїстичні ідеї неоплатонізму. Хоча неоплатонізм був тісно пов’язаний із християнською традицією, проте, тяжів до тієї системи світської теології, що стала джерелом генези та розвитку ідей реформаційної ідеології. В соціальному аспекті це відобразалося в антифеодальній спрямованості плебейсько-реформаційної концепції Вишенського.

У філософії Вишенського значну увагу приділено розгляду суспільних відносин, визначенні місця людини у них, а також створенні суспільно-політичного ідеалу. Мислитель доводив, що християнська віра у своїй первинній чистоті містить засади рівності, братерства, свободи, справедливості. Концепція соборності правління християнською церквою, висунута Вишенським, основана на ідеї природно-правової рівності всіх людей. Мислитель вважав, що принцип соборності веде свій початок із демократизму раннього християнства. І саме соборність правління виражає демократизм раннього християнства, що є божественним явищем. Дотримання

ідей соборності дозволить позбавитися тиранії, деспотії, та утвердить рівність всіх людей.

У контексті своєї концепції соборності Вишенський трактував і земне, тобто суспільне, буття людини. Полеміст вважав, що принцип соборності, втілений у демократизмі раннього християнства, є основоположним і для суспільного життя. Беручи до уваги загальнофілософську тезу про дуалістичну природу людини як єдності духа і тіла, Вишенський наголошував на тому, що світське життя християнина невіддільне від релігійного, являє собою синкретичне поєднання духовного і тілесного. Як визначальна основа, духовна сутність людини повинна пронизувати не тільки релігійне, а й суспільне життя. Рівність, свобода, братерство, благочинність тощо повинні лежати в основі всієї життєдіяльності людини і народу (не тільки у релігійному, а й у суспільному житті). Тому Вишенський прагнув довести, що лише дотримання принципу соборності забезпечить рівність всіх людей як у церковно-релігійному, так і в суспільно-політичному житті, усуне несправедливість, гноблення, визискування, тиранію і всяку зло [7, 132].

Мислитель осуджував багатство та власність, стверджуючи, що прагнення до багатства постійно збуджується принадами, насолодами та спокусами матеріальної дійсності. Вишенський вважав, що диявол намагається спокусити людину матеріальними благами, таким чином відсуваючи духовність. Філософ обґрунтовував необхідність спільності майна, як основу рівності, справедливості та братерства.

Висновки. Філософія Івана Вишенського була спрямована на захист народу, його природних прав. Мислитель критикував антидемократичне положення про беззастережну послухність пастви духовним пастирям, а також зверхність духовенства. Зазначені ідеї пронизані демократизмом та гуманізмом, визвольним духом та твердою волею народу в його боротьбі за визволення як соціальне, так і національне. Ідеї Вишенського зародилися в умовах боротьби українського народу проти соціального та національно-релігійного гноблення, наступу Польщі на українські землі, і у релігійній формі несуть соціальний та філософсько-правовий зміст, спрямований проти феодалів та експлуататорів, просякнуті принципами

рівності, свободи, братерства та справедливості в усіх сферах життя. Таким чином, ідеї Вишенського відповідали соціальним та духовно-релігійним поглядам у суспільно-духовному житті західноєвропейських країн в добу гуманізму та Реформації.

Список використаних джерел

1. **Вишенский Иван.** Сочинения / И. Вишенский. – М.; Л.: Изд. АН СССР, 1955. – 372 с.
2. **Вишенський Іван.** Твори / І. Вишенський. К.: Дніпро, 1986. – 184 с.
3. **Нічик В. М.** Від Вишенського до Сковороди: з історії філософської думки на Україні XVI–XVIII ст. / В. М. Нічик. – К.: Наук. думка, 1972. – 141 с.
4. **Нічик В. М.** Гуманістичні та реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.) / Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М.; [відп. ред. Горський В. С.; АН УРСР. Ін-т філософії]. – К.: Наук. думка, 1990. – 384 с.
5. **Паславський І. В.** З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI – першій третині XVII ст. / І. В. Паславський. – Київ: Наукова думка, 1984. – 128 с.
6. **Пашук А. І.** Іван Вишенський – мислитель і борець / А. І. Пашук. – Львів: Світ, 1990. – 176 с.
7. **Пашук А. І.** Іван Вишенський борець / А. І. Пашук // Історія філософії на Україні. – К., 1987. – Т. 1. – С. 218–230.
8. **Франко І. Я.** Іван Вишенський / І. Я. Франко // Між двох вогнів: друга половина XVI – перша половина XVII ст. – К., 1996. – С. 265–295.

Анотація

У статті проаналізовано філософсько-правові концепції Івана Вишенського, одного із діячів Острозького культурного центру, а пізніше – монаха аскета. Охарактеризовано загальні особливості діяльності Острозької академії в XVI–XVII ст. як однієї з інституцій, в якій розвивалася полемічна література, що піднімала не лише релігійні, а й суспільні та філософсько-правові питання.

Annotation

The article is devoted to the establishing of mechanism of legal socialization in the This paper examines the philosophical and legal concepts Ivan Vyshensky, one of the leaders of Ostrog cultural center, and later – an ascetic monk. The characteristic features of the general activity of Ostrog Academy in XVI–XVII centuries as one of the institutions in which developing polemical literature that raised not only religious, but also social and philosophical and legal issues.